

Є.В. КОВАЛЬОВ, д-р.екон.наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків;

О.О. ЛЕОНОВА, здобувач, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків

ФАКТОРИ ПОДОЛАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Визначена небезпека кризового стану економіки України, необхідність швидких структурних перетворень суспільного господарства. Проаналізований зміст, підтверджене сучасне значення прийнятої в державі Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020», встановлена потреба її ефективного організаційного забезпечення. Запропоновані напрямки і фактори виконання Стратегії, подолання економічної кризи і зміцнення економічної безпеки держави.

Ключові слова: економічна небезпека, «сировинна» економіка, інноваційний розвиток, реформування економіки, стратегія сталого розвитку, економічна безпека держави.

Вступ. Україна переживає один з найтрагічніших періодів свого існування. Втрата частини території, військові дії на південному сході країни, суттєве падіння економічного потенціалу, посилення інфляційних процесів, негативний вплив факторів міжнародної економіки зумовлюють загострення економічної кризи. Рівень економічної безпеки країни знижують до крайньої межі. Все наполегливіше виникає перспектива дефолту. Україна наближається до прірви. Ще декілька невірних кроків і повернутися до умов стабільного існування і розвитку стане неможливо. Бідність посилить центр обіжні сили, які можуть розірвати країну. В цих умовах найбільш актуальним у порівнянні з іншими перетвореннями стає реформування економіки. Україна повинна знайти шляхи до стабільності і швидкого збагачення.

Аналіз останніх досліджень та літератури. Найбільш вагомими результатами досліджень закономірностей економічного розвитку, подолання кризових явищ та зміцнення економічної безпеки держави мають вчені: В.Геєць, О.Амоша, О.Білорус, А.Чухно, А.Гальчинський, Г.Задорожний, Л.Зотов, В.Семіноженко, В.Мунтіян, В.Федоренко, Л.Федулова, Г.Пастернак-Таранущенко.

Метою статті є визначення небезпек сучасного економічного стану України, ефективних факторів і напрямків подолання економічної кризи, забезпечення умов стабільності, розвитку і збагачення країни.

Постановка проблеми. На початку 1990 - х років, виходячи зі складу СРСР в процесі його розпаду, Україна серед республік Союзу мала найкращі економічні показники. Сьогодні Україна знаходиться у критичному економічному стані, який і надалі погіршується внаслідок втрати територій, ресурсів, населення, активів, витрат на ведення воєнних дій по захисту

країни. Так, у 2014 р. порівняно з попереднім 2013 р. обсяги промислової продукції скоротилися на 10,7%, металургії - на 14,9%, машинобудування - на 21,3% [1]. Наростає різниця у доходах між багатими та бідними. Відповідно до соціальних стандартів ради Європи співвідношення доходів багатих та бідних верств населення не повинно перевищувати 10 разів. Якщо порівняти окремі країни, то це співвідношення у Китаї становить 7:1, у країнах ЄС - 5-7:1, в Японії - 4,3:1, в Україні - 30:1 [2]. Різка диференціація населення за рівнем доходів веде до поступового зменшення чисельності середнього класу. Це стає економічною основою соціальних ускладнень і періодичних революційних потрясінь, що яскраво підтверджує новітня історія України. Складність економічного становища закономірно загострює демографічну кризу. Станом на 1 грудня 2014 р. чисельність наявного населення в Україні становила 42 млн. 964 тис. осіб - на 8,98 млн. менше, ніж 23 роки тому [1]. За прогнозами ООН чисельність населення України зменшиться у 2020 р. - до 40 млн., а в 2050 р. - до 25 млн. чол. [3]. На жаль, українська реальність повністю підтверджує цей прогноз. Соціально-економічні показники сучасної України визначають граничні умови економічного існування і безпеки держави, коли країна може без вороття загубити свій шанс на незалежне існування і розвиток, входження до кола розвинутих держав світу. В таких умовах дуже важливо реально оцінити свої можливості, правильно вибрати напрямки і фактори подолання економічної кризи і майбутнього зростання.

Матеріали досліджень. Сучасна економіка України має «сировинну» направленість розвитку. Більш як 2/3 загального обсягу промислової продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси [4]. Близько 40% валютних надходжень країни забезпечує металургійний сектор [5]. На експорт поставляються високі обсяги аграрної сировини – не переробленого зерна. Україна нині є лідером з експорту ячменю, має третю позицію з експорту кукурудзи і п'яту – з експорту пшениці [6]. «Сировинна» економіка є не тільки стратегічно безперспективною, але і економічно небезпечною з кількох причин:

а) у теперішній час Україна має не настільки великі природні ресурси, щоб їх продавати у вигляді сировини, обкрадаючи наступні покоління;

б) «сировинна» економіка виробляє продукцію з низькою доданою вартістю переважно за неперспективними, брудними або шкідливими технологіями, що знижує можливості майбутнього технологічного і взагалі швидкого економічного розвитку країни;

в) Україна має ще достатній економічний потенціал для переробки власних природних ресурсів у конкурентоспроможну прибуткову продукцію;

г) виробництво сировини і матеріалів обмеженої номенклатури, але у великих обсягах, лишає економіку України «гнучкості», створює, особливо в кризові періоди, сильну залежність від умов міжнародних ринків.

«Сировинна» спрямованість економіки України, на жаль, не змінювалась на протязі всіх років незалежності і сьогодні настав час рішучої реформи економічної системи країни.

Сучасне керівництво держави ставить перед країною амбітні завдання з економічного розвитку. Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 схвалена Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» [7]. Цей документ визначає на п'ять найближчих років мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. Загалом «Стратегія «Україна - 2020» містить 62 реформи. Першочерговою є реалізація таких реформ і програм:

1. Реформа системи національної безпеки і оборони.
2. Оновлення влади і антикорупційна реформа.
3. Судова реформа.
4. Реформа правоохоронної системи.
5. Децентралізація та реформа державного управління.
6. Деретуляція та розвиток підприємництва.
7. Реформа системи охорони здоров'я.
8. Податкова реформа.
9. Програма енергонезалежності.
10. Програма популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі.

Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють хід виконання реформ та програм. Так, зокрема, відповідно до Стратегії планується, що:

1. у рейтингу Світового банку "Doing Business" Україна посяде місце серед перших 30 позицій;
2. кредитний рейтинг України - Рейтинг за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and Poors - становитиме не нижче інвестиційної категорії «BBB»;
3. за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній Економічний Форум (WEF), Україна увійде до 40 кращих держав світу;
4. валовий внутрішній продукт (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до 16000 доларів США;
5. чисті надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015 - 2020 років за даними Світового банку складуть понад 40 млрд. доларів США;
6. витрати на національну безпеку і оборону становитимуть не менше 3 відсотків від валового внутрішнього продукту;
7. за індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна увійде до 50 кращих держав світу.

Кабінет Міністрів має щороку до 15 лютого затверджувати план дій щодо реалізації положень документа та щоквартально інформувати про стан виконання плану дій щодо реалізації його положень.

Безумовно, якщо Україна досягне показників, встановлених Стратегією, вона вийде на передові позиції економічного розвитку у світі. Але зробити це за п'ятирічний період і особливо в тих важких умовах, які існують в Україні, буде дуже складно. Для цього потрібні політична стабільність, чітке, реальне планування і ефективна реалізація напрямків виконання стратегії.

Результати досліджень. На наш погляд для успішного подолання економічної кризи і виконання «Стратегії «Україна - 2020» необхідне наступне.

1. Проведення інвентаризації активів, визначення їх стану і можливостей подальшого використання.

Наша держава має великий промисловий, аграрний, ресурсний, інтелектуальний потенціали, приємні природно-кліматичні умови, займає вигідне географічне положення. Мінерально-сировинна база України включає близько 20 тисяч родовищ і проявів 113 корисних копалин. Запаси залізних руд становлять понад 14% загальносвітових, марганцевих - понад 43%. Україна займає провідні місця за запасами титану, цирконію, урану, літію, графіту, каоліну, вогнетривких глин, сірки, калійних солей, декоративного каменю. В Україні видобувається близько 5% світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, при цьому, гірничодобувна промисловість щороку випускає продукцію на 25 - 28 млрд. дол.. Україні належать провідні позиції у видобутку багатьох видів мінеральної сировини - вугілля, марганцевих і залізних руд, титану, графіту, каоліну. До промислового освоєння залучено від 40 до 75% розвіданих запасів основних видів корисних копалин [8]. Але поряд з цим економіка України має недосконалу галузеву структуру, високі енерго та матеріалоємність продукції, зношеність основних фондів, інноваційну відсталість.

2. Формування провідної ролі держави у подоланні кризи і реалізації Стратегії.

Українські трансформаційні надії на автоматичне врегулювання всіх можливих економічних проблем держави всесильним ринком, ліберальні погляди на шкідливість її участі в управлінні економічними процесами нанесли, на наш погляд, значні втрати розвитку економіки України. Держава дедалі більше втрачає функцію безпосереднього учасника економічного процесу, значущість інституційного менеджера економіки, перестає бути її функціональним регулятором. Але світова практика надає чимало прикладів успішного управління державою економічними процесами. Експерти, проаналізувавши економічні реформи багатьох країн, дійшли нетривіального і неочікуваного висновку, який суперечить постулатам ринкового фундаменталізму: швидкий і ефективний розвиток слід безпосередньо пов'язувати з наявністю великої частки державного сектору у країні, тоді як

економічні «провали» - навпаки - з його відсутністю або незначним розміром [9, 10, 11].

3. Визначення місця і ролі малого, середнього і великого бізнесу в економічних перетвореннях.

Малі і середні підприємства у подоланні економічної кризи, підтриманні економічної безпеки і соціально-політичної стабільності держави мають суттєве значення. Але перебільшувати їх вплив на економічний розвиток не варто. За рядом об'єктивних обставин, вони діють переважно на внутрішньому ринку країни, сприяють трудовій зайнятості населення, реалізації творчих можливостей людей, зниженню рівня безробіття, доланню бідності, формуванню середнього класу. Малі і середні підприємства внаслідок обмеженості ресурсів частіше використовують стандартні технології, швидко пристосовуються до змін в умовах господарської діяльності і забезпечують раціональне переміщення капіталу із однієї господарської сфери у іншу. Але історичний досвід розвинутих країн свідчить про те, що визначальна роль у формуванні економічного потенціалу країни, підтриманні її економічної безпеки, розвитку експорту і заробітку на світових ринках валютних ресурсів належить великим підприємствам. Внаслідок високої виробничої потужності вони можуть працювати з дуже великими обсягами унікальної продукції, зберігати та розвивати високі технології, концентрувати групи висококваліфікованого персоналу, створювати умови для високоєфективної праці, успішно конкурувати на світових ринках з фірмами інших країн. На жаль, за роки незалежності України наслідком політики зміщення акцентів з підтримки великого на малий і середній бізнес стала руйнація потужних виробничих і науково-технічних комплексів та утворення на цій основі дрібних господарюючих суб'єктів. Сучасну позицію України на переважний розвиток малих і середніх підприємств можна оцінити не тільки як помилкову, але і шкідливу. Можливості і соціально-економічні функції малого, середнього і великого бізнесу різні і з точки зору економічної безпеки держави це потрібно враховувати. Слід скоріше переглянути концепцію рівнів концентрації суспільного господарства. Доцільне оптимальне співвідношення і конкурентне співіснування великого, середнього і малого бізнесу.

4. Оперативна підтримка базових галузей сировинного напрямку, стратегічний розвиток високотехнологічних, інноваційних, ефективних галузей економіки.

Хоча «сировинний» напрямок розвитку сучасної української економіки є неперспективним, у короткостроковому етапі до якогось часу продукція вітчизняних підприємств металургії, хімії, сільського господарства буде

успішно реалізовуватись на світових ринках. Це пояснюється її низькою вартістю внаслідок застосування дешевої, але відносно кваліфікованої робочої сили. Якщо в європейських країнах заробітна плата становить 60-

70% ВВП, то в нас - лише 20-25% [12]. Але ця продукція має низьку додану вартість і з часом, при зростанні в Україні заробітної плати, вона стане неконкурентоспроможною. Тому на сучасному етапі нагальною вимогою економічної безпеки України стає створення і розвиток підприємств з випуску високотехнологічної, з високою доданою вартістю і рентабельністю продукції. Світові пропорції розвитку галузей економіки зовсім інші, ніж в Україні. Прогресивнішою визнається галузева структура, в якій перше місце займає машинобудування. При цьому, можна погодитися з висновком академіка РАН В. Полтеровича, що «на початкових етапах не варто робити ставку на «технологічні прориви», для цього у нас немає ні коштів, ні відповідної інфраструктури; варто ефективно запозичувати західні технології, і притому не обов'язково одразу найпередовіші» [13].

5. Фінансове забезпечення реалізації Стратегії.

На жаль, на протязі всіх років незалежності основним джерелом фінансових ресурсів для потреб України були кредити міжнародних фінансових організацій. Кредитні потреби зросли настільки, що на цей час величина державного гарантованого боргу перевищила критичну межу економічної безпеки держави з боргових зобов'язань у 60% ВВП. Але в Україні є великі внутрішні джерела фінансування розвитку економіки. Це валютні ресурси, які знаходяться на руках у фізичних осіб. В умовах революційних і воєнних потрясінь в Україні люди зберігають тверду валюту як хоч якусь гарантію їх майбутнього. За висновками експертів величина цих ресурсів знаходиться у межах від 70 до 100 млрд. дол. США. Це значні кошти. Безумовно, люди почнуть їх вкладати в інвестиційні проекти тільки в умовах високого рівня політичної стабільності. Але навіть в таких умовах можливості інвестування, особливо для фізичних осіб, внаслідок слабого розвитку фондового ринку України дуже обмежені. Так, із загального обсягу у 577079,80 млн. грн. біржових контрактів фондового ринку України у січні-листопаді 2014 р. тільки 23779,13 млн. грн., тобто 4,12% склали контракти з купівлі-продажу акцій [14]. На нашу думку, при умові створення дійового механізму функціонування фондового ринку України, фінансове забезпечення Стратегії «Україна - 2020» значною мірою можливе за рахунок внутрішніх джерел при зменшенні зовнішнього кредитування, боргових зобов'язань і небезпеки дефолту.

6. Кадрове забезпечення реформ.

Виконання високих завдань Стратегії потребує не тільки ефективного, але навіть талановитого управління економічними процесами менеджерами. Одне із положень менеджменту свідчить про те, що результати на 95% залежать від рішень і зусиль менеджерів і тільки на 5% - від діяльності виконавців. Таким чином, при подоланні економічної кризи і реалізації Стратегії все гостріше проявляється необхідність пошуку і набору ефективних менеджерів. Наш погляд на цю проблему співпадає з поглядами

академіків В. Геєця і А. Гриценко: «Для України створення ефективної системи добору кадрів для державної служби та їх професійного зростання, забезпечення якісної роботи державного апарату стають нині питанням життя або смерті держави» [15]. Вирішення проблеми в умовах поширеної в Україні посадової корупції (простіше - продажу посад) буде складно, якщо неможливо. Прояви жорсткої люстрації також підтверджують бажання відповідних рівнів влади епізодично в умовах існуючої кадрової системи привести до управління ефективних менеджерів. Все це підтверджує актуальність створення в Україні системи пошуку, набору і посадових переміщень ефективних менеджерів.

Висновки. За результатами дослідження визначено, що:

1. Соціально-економічні показники сучасної України визначають граничні умови економічного існування і безпеки держави, коли країна може без вороття загубити свій шанс на незалежне існування і розвиток, входження до кола розвинутих держав світу. В таких умовах дуже важливо реально оцінити свої можливості, правильно вибрати напрямки і фактори подолання економічної кризи і майбутнього зростання.

2. «Сировинна» спрямованість економіки України, на жаль, не змінювалась на протязі всіх років незалежності і сьогодні настав час рішучої реформи економічної системи країни.

3. Стратегією сталого розвитку «Україна - 2020» на найближчі 5 років поставлені амбітні завдання з реформування країни.

4. На наш погляд для успішного подолання економічної кризи і виконання Стратегії «Україна - 2020» необхідне наступне:

- проведення інвентаризації активів, визначення їх стану і можливостей подальшого використання;
- формування провідної ролі держави у подоланні економічної кризи і реалізації Стратегії;
- визначення місця і ролі малого, середнього і великого бізнесу в економічних перетвореннях;
- оперативна підтримка базових галузей сировинного напрямку, стратегічний розвиток високотехнологічних, інноваційних, ефективних галузей економіки;
- фінансове забезпечення реалізації Стратегії;
- кадрове забезпечення реформ.

Список літератури: 1. Економіка України за 2014 рік // Урядовий кур'єр. - 2015. - 6 лютого (№22). - С.6. 2. *Панієв М.* Світовий досвід застосування соціальних стандартів / *М. Панієв* // Економіка України. - 2004. - №1. - С.5. 3. Statistical Abstract of the United States. W., 2004-2005, p. 843. 4. *Якубовський М.* Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року / *М. Якубовський, В. Новицький, Ю. Кіндзерський* // Економіка України. - 2007. - №11. - С. 7. 5. *Макогон Ю.* ГМК України на зовнішніх ринках: стан і перспективи / *Ю. Макогон, І. Майорова, Т. Медведкін* // Економіка України. - 2005. - № 4. - С. 75. 6. Цитата дня // Урядовий кур'єр. - 2012. - 5 грудня (№2). - С.1. 7. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» // Урядовий

кур'єр. - 2015. - 15 січня (№6). - С.8. **8. Веклич О.** Екологічний чинник формування конкурентоспроможності національної економіки / *О. Веклич* // Економіка України. - 2005. - № 12. - С. 68. **9. Полтерович В.М.** Приватизация и рациональная структура собственности / *В.М.Полтерович* // - М.: Ин-т экономики РАН, 2012. - 66 с. **10. Попов В.** Приватизация в теории и на практике / *В. Попов* // Новости Экспертного портала «Открытая экономика». - 18 февр. 2011 г. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <<http://opec.ru/1345942/html>>. **11. Кіндзерський Ю.В.** Імператив виворинання державного сектору в модернізації економіки / *Ю.В. Кіндзерський* // Економіка України. - 2013. - №12. - С.43. **12. Павлюшенко М.** Еквівалентний обмін – основа ринкової економіки / *М. Павлюшенко* // Економіка України. - 2007. - №10. - С.92. **13. Полтерович В.** Стратегія модернізації: інститути і коаліції / *В. Полтерович* // Вопросы экономики. - 2008. - №4. - С.24. **14. Кий О., Стеценко К.** Реконструкція фондового дому / *О. Кий, К. Стеценко* // Урядовий кур'єр. - 2015. - 16 січня (№ 7). - С. 6. **15. Гець В., Гриценко А.** Економіка та суспільство: непізнані грані взаємовпливу (роздуми над прочитаним) / *В. Гець, А. Гриценко* // Економіка України. - 2012. - №3. - С.22.

Bibliography (transliterated):1. *Ekonomika Ukraїny za 2014 rik* // *Urjadovij kur'jer*. - 2015. - 6 lyutogo (No 22). - P.7. **2. Papijev M.** *Svitovij dosvid zastosuvannja social'nyh standartiv* / *M. Papijev* // *Ekonomika Ukraїny*. - 2004. - No 1. - P.5. **3. Statistical Abstract of the United States.** W., 2004-2005, P. 843. **4. Jarubovs'kyj M.** *Konceptual'ni osnovy strategii' rozvytku promyslovosti Ukraїny na period do 2017 roku* / *M. Jakubovs'kyj, V. Novyc'kyj, Ju. Kindzers'kyj* // *Ekonomika Ukraїny*. - 2007. - No 11. - P.7. **5. Makogon Ju.** *GMK Ukraїny na zovnishnih rynkah: stan i perspekyvy* / *Ju. Makogon, I. Majorova, T. Medvedkin* // *Ekonomika Ukraїny*. - 2005. - No 4. - P. 75. **6. Cyтата dnja** // *Urjadovij kur'jer*. - 2012. - 5 grudnja (No 2). - P. 1. **7. Ukaz Prezydenta Ukraїny vid 12 sichnja 2015 roku No 5/2015** "Pro strategiju stalogo rozvytku "Ukraїna - 2020" // *Urjadovij kur'jer*. - 2015. - 15 sichnja (No 6). - P. 8. **8. Veklych O.** *Ekologichnyj chynnyk formuvannja konkurentospromozhnosti nacional'noi' ekonomiky* / *O. Veklych* // *Ekonomika Ukraїny*. - 2005. - No 12. - P. 68. **9. Polterovich V.M.** *Privatizacija i racional'naja struktura sobstvennosti* / *V.M. Polterovich* // - Moscow: In-t jekonomiky RAN, 2012. - 66 p. **10. Popov V.** *Pryvatyzacija v teoryu y na praktyke* / *V. Popov* // *Novosty Ekspertnogo portala "Otkritaja ekonomika"*. - 18 fevr. 2011 g. [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupu: <<http://opec.ru/1345942/html>>. **11. Kindzers'kyj Ju.V.** *Imperatyv vykorystannja derzhavnogo sektoru v modernizacii' ekonomiky* / *Ju.V. Kindzers'kyj* // *Ekonomika Ukraїny*. - 2013. - No 12. - P. 43. **12. Pavlyshenko M.** *Ekvivalentnyj obmin - osnova rynkovoї ekonomiky* / *M. Pavlyshenko* // *Ekonomika Ukraїny*. - 2007. - No 10. - P. 92. **13. Polterovych V.** *Strategyy modernyzacyy: ynstytuty i koalycyy* / *V. Polterovych* // *Voprosi ekonomyy*. - 2008. - No 4. - P. 24. **14. Kyj O., Stecenko K.** *Rekonstrukcija fondovogo domu* / *O. Kyj, K. Stecenko* // *Urjadovij kur'jer*. - 2015. - 16 sichnja (No 7). - P. 6. **15. Gejec' V., Grycenko A.** *Ekonomika ta suspil'stvo: nepiznani grani vzajemovplyvu (rozдумы nad prochytanym)* / *V. Gejec', A. Grycenko* // *Ekonomika Ukraїny*. - 2012. - No 3. - P. 22.

Надійшла (received) 30.03.2015